

ΕΝΤΥΠΕΣ ΣΦΡΑΓΙΔΕΣ ΣΕ ΛΑΒΕΣ ΑΜΦΟΡΕΩΝ
ΑΠΟ ΤΟ ΝΕΚΥΟΜΑΝΤΕΙΟ ΤΟΥ ΑΧΕΡΟΝΤΑ ΚΑΙ ΤΗ ΔΩΔΩΝΗ
(Πίν. 1 - 7)

Στή μελέτη αυτή* δημοσιεύονται για πρώτη φορά 27 έντυπες σφραγίδες σε λαβές αμφορέων. Βρέθηκαν στις ανασκαφές¹ του Νεκυομαντείου του 'Αχέρωντα (24 λαβές) και της Δωδώνης (3 λαβές) και σήμερα βρίσκονται στο Μουσείο 'Ιωαννίνων.

'Από τις 24 λαβές του Νεκυομαντείου 12 προέρχονται από τη Ρόδο, 2 από την Κνίδο, 1 είναι ρωμαϊκή, 8 ανήκουν σε άγγεϊα τοπικού εργαστηρίου και 1 είναι άγνωστης προέλευσης. 'Από τις 3 λαβές της Δωδώνης οι 2 προέρχονται από τη Ρόδο και η τρίτη από τη Θάσο.

"Έντυπες σφραγίδες σε αμφορείς που προορίζονταν για τη μεταφορά κρασιού², συνήθιζαν κυρίως οι άγγειοπλάστες της Ρόδου, της Κνίδου, της Θάσου και λιγότερο της Χίου, της Κω, της Σμύρνης, της Πάρου, της Νάξου, της Κολοφώνος και της 'Αμοργού.

Στην 'Ελλάδα οι αρχαιότεροι σφραγισμένοι αμφορείς προέρχονται από τη Χίο³ και φτάνουν ως το τρίτο τέταρτο του 5ου π.Χ. αϊ.⁴, ενώ στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα εμφανίζονται οι σφραγισμένοι αμφορείς από τη Θά-

* Εύχαριστώ και από εδώ τον καθηγητή μου κ. Σ. Δάκαρη, για την παραχώρηση του ανασκαφικού υλικού του και τις πολύτιμες υποδείξεις και διορθώσεις του, καθώς και την καθηγήτρια κ. Α. Μαργακοῦ για τη διόρθωση του χειρογράφου.

1. Σχετικά βλ. Σ. 'Ι. Δάκαρη, *ΠΑΕ* 1958, σ. 107 - 113, 1960, σ. 114 - 127, 1961, σ. 108 - 119, 1963, σ. 89 - 92, 1964, σ. 44 - 53, 1975, σ. 146 - 149, *Τὸ "Έργον* 1958, σ. 95 - 103, 1960, σ. 102 - 110, 1961, σ. 118 - 125, 1963, σ. 57 - 64, 1964, σ. 51 - 64, 1975, σ. 82 - 88, 1976, σ. 80 - 88.

2. Οι αρχαιότερες σφραγίδες σε λαβές αμφορέων προέρχονται από την Παλαιστίνη και χρονολογούνται στην εποχή του Χαλκού και την πρώτη εποχή του Σιδήρου, V. Grace, *Hesperia*, Suppl. VIII (1949), σ. 182, σημ. 33.

3. 'Ωστόσο τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου μὲ ἓνα ἰσογράμμιον ἢ μὲ ἓνα μικρὸ σχεδιάγραμμα σφραγισμένου ἀμφορέα ἀπαντᾷ στὶς μυκηναϊκὲς πῆλινες πινακίδες μὲ τὴ γραμμικὴ γραφὴ B, V. Grace, *Amphoras and the ancient wine trade*, 1961, εἰκ. 19.

4. V. Grace, *Hesperia* III (1934), σ. 296 - 297.

σο¹. Στη Ρόδο, με την άνθιση του εμπορίου από το τέλος του 3ου ως τα μέσα του 2ου π.Χ. αϊ., η παραγωγή αμφορέων γνωρίζει τη μεγαλύτερη άκμή, εξακολουθεί όμως ως το τέλος του αιώνα και συνεχίζεται με βραδύτερο ρυθμό και αργότερα².

Ἡ Κνίδος χρησιμοποιεῖ σφραγισμένους αμφορεῖς γιὰ τὴν ἐξαγωγή κρασιοῦ ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 3ου ὡς τὸν 1ο π.Χ. αἰ. καὶ πιθανῶς ὡς τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους. Οἱ τύποι τῶν κνιδιακῶν σφραγίδων, ποὺ συναντοῦμε πρὸ συχνά, χρονολογοῦνται στὰ τέλη τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. καὶ ὁ πρὸ γνωστὸς τύπος, ποὺ εἶναι ἡ στρογγυλὴ σφραγίδα μετὰ τὸ βουκράνιο, χρονολογεῖται γύρω στὸ 150 π.Χ.³ Ἡ κνιδιακὴ σφραγίδα εἶναι ἐξελικτικὰ ἡ τελευταία ἐλληνιστικὴ σφραγίδα⁴. Τὰ πρῶιμα παραδείγματα (τοῦ τέλους τοῦ 3ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου π.Χ. αἰ.) δείχνουν καθαρὰ ροδίτικη ἐπίδραση⁵.

Α. Ροδίτικες σφραγίδες

Ἀπὸ τὶς 27 ἔντυπες σφραγίδες τῆς μελέτης, οἱ 14 προέρχονται ἀπὸ τὴ Ρόδο. Οἱ σφραγίδες, ὀρθογώνιες ἢ κυκλικές, φέρονται στὸ πάνω μέρος τῶν δύο λαβῶν, ποὺ ἔχουν διάμετρο 3 - 4 ἐκ. Οἱ λαβές κάμπτονται σὲ ὀξεία γωνία (πίν. 1α) καὶ τὸ ἄκρο τῆς σύνδεσής τους μετὰ τὴν κοιλιὰ τοῦ ἀγγείου εἶναι σφηνοειδές. Ὁ πηλὸς τους εἶναι καλῆς ποιότητος καὶ καλὰ ψημένος, χρώματος ἀνοιχτοῦ κίτρινου ὡς κοκκινοκίτρινου.

Τὰ στοιχεῖα ποὺ μᾶς δίνουν οἱ δύο σφραγίδες σὲ κάθε σφραγισμένο αμφορέα εἶναι :

1) Τὸ ὄνομα τοῦ ἐπωνύμου ἱερέα τοῦ θεοῦ Ἡλίου, μετὰ τὴν πρόθεση ἐπὶ καὶ συνήθως μετὰ τὴν προσθήκη τοῦ χαρακτηριστικοῦ τίτλου του ἱερέως.

2) Τὸ ὄνομα τοῦ ἀγγειοπλάστη.

3) Τὸ ὄνομα τοῦ μήνα ποὺ κατασκευάστηκε τὸ ἀγγεῖο. Ὁ συνδυασμὸς ὅμως τῶν στοιχείων αὐτῶν δὲν εἶναι πάντοτε ὁ αὐτός. Ἔτσι ἀπαντοῦμε τοὺς παρακάτω συνδυασμούς :

α) Ἐπώνυμος καὶ μήνας στὴ μία λαβή, ἀγγειοπλάστης στὴν ἄλλη.

β) Ἀγγειοπλάστης καὶ μήνας στὴ μία λαβή, ἐπώνυμος στὴν ἄλλη.

1. V. Grace, *Hesperia*, Suppl. VIII (1949), σ. 182.

Ὁ Ξενοφῶν καὶ ὁ Ἀριστοφάνης μᾶς δίνουν πληροφορίες γιὰ εἰσαγωγή κρασιοῦ ἀπὸ τὴ Θάσο στὴν Ἀθήνα καὶ γιὰ νομικὲς διαδικασίες σχετικὲς μετὰ τὸ ζύγισμα, τὴ μέτρηση καὶ τὴν τιμὴ του, *Συμπόσιον* IV, 41, *Ὀρν.* στ. 1040 - 41, *Λυσ.* στ. 195 - 206, *Ἐκκλ.* στ. 1119, *Πλοῦτ.* στ. 1021.

2. V. Grace, *Hesperia*, Suppl. VIII (1949), σ. 182, σημ. 33.

3. V. Grace, *Hesperia* III (1934), σ. 200.

4. E. M. Pridik, *Ath. Mitt.* XXI (1896), σ. 179.

5. V. Grace, *Hesperia*, Suppl. VIII (1949), σ. 183.

γ) Ἀγγειοπλάστης καὶ ἐπώνυμος στὴ μία λαβή, μήνας στὴν ἄλλη¹.

Ὁ μήνας στὶς περισσότερες σφραγίδες συνοδεύει τὸν ἐπώνυμο ἱερέα καὶ σπανιότερα τὸν ἀγγειοπλάστη.

Ἡ πρώτη περίπτωση, ποὺ εἶναι ἡ πιὸ συχνή, μᾶς δίνει τὸ ἔτος καὶ τὸ μήνα τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀγγείου², ἐνῶ ἡ τρίτη περίπτωση μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἀγγειοπλάστη καὶ τοῦ ἐπωνύμου στὴ μία σφραγίδα, εἶναι ἡ πιὸ σπάνια.

Σχεδὸν κάθε ροδίτικος ἀμφορέας φέρει ἓνα σύμβολο, τουλάχιστο στὴ μία ἀπὸ τὶς δύο ἔντυπες σφραγίδες. Ὅταν οἱ σφραγίδες εἶναι στρογγυλές, τότε παριστάνεται καὶ στὶς δύο ἓνα ρόδο, τὸ «λαλοῦν» σύμβολο τῆς Ρόδου (σφραγίδες ἀρ. Α7 - Α11), ποὺ μπορεῖ νὰ συνοδεύεται τόσο ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἐπωνύμου ἱερέα, ὅσο καὶ τοῦ ἀγγειοπλάστη.

Στὶς ὀρθογώνιες σφραγίδες πολὺ συχνὸ σύμβολο εἶναι τὸ κεφάλι τοῦ θεοῦ Ἡλίου μὲ τὸ ἀκτινωτὸ διάδημα, ποὺ συνοδεύει μόνον τὸ ὄνομα τοῦ ἐπωνύμου ἱερέα τοῦ θεοῦ (σφραγίδες ἀρ. Α2 - Α3)³.

Καὶ τὰ δύο σύμβολα μᾶς εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὰ ροδίτικα νομίσματα⁴.

Τὰ σύμβολα : στεφάνι, στάχυ, κηρύκειο, δάδα (σφραγίδα Α1), κεφάλι μὲ κράνος καὶ κλαδί φοίνικα, βρίσκονται συχνότερα στὶς ὀρθογώνιες σφραγίδες⁵.

Ἡ ποικιλία τῶν συμβόλων στὶς ροδίτικες σφραγίδες εἶναι πολὺ μικρότερη ἀπ' ὅτι στὶς κνιδιακές καὶ στὶς θασιακές, ἐνῶ πολλὲς ἀπὸ τὶς ὀρθογώνιες δὲν φέρουν σύμβολα (σφραγίδες ἀρ. Α4, Α5, Α6).

Ὅταν στὴν ὀρθογώνια σφραγίδα ὑπάρχει σύμβολο, παριστάνεται συνήθως ἀριστερὰ ἢ δεξιὰ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή, λιγότερο συχνὰ ἐπάνω ἢ κάτω ἀπὸ αὐτὴ καὶ σπάνια ἀνάμεσά στοὺς στίχους τῆς ἐπιγραφῆς.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς κνιδιακές σφραγίδες, ποὺ φέρουν τὶς ἐπιγραφές ΚΝΙΔΙΩΝ ἢ ΚΝΙΔΙΟΝ καὶ τὶς θασιακές, ΘΑΣΙΩΝ, τὸ ἐθνικὸ ΡΟΔΙΩΝ ἢ ΡΟΔΙΟΝ δὲν ἐμφανίζεται ποτὲ στὶς ροδίτικες σφραγίδες⁶.

Α1 (Πίν. 1β)

Λαβὴ (πλ. 0,038 μ.)⁷, (πίν. 1α), μὲ ὀρθογώνια ἐνεπίγραφη σφραγίδα (διαστ. 0,013 × 0,039 μ.). Βρέθηκε στὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα. Ἡ ἐπιγραφή,

1. C. Schuchhardt, *Die Inschriften von Pergamon*, *Altertümer von Pergamon*, VIII, II (1895), σ. 426.

2. Βλ. σ. 282, σημ. 4.

3. C. Schuchhardt, *δ. π.*, σ. 431.

4. V. Grace, *Amphoras and the ancient wine trade*, 1961, εἰκ. 24.

5. V. Grace, *Hesperia* III (1934), σ. 204.

6. V. Grace, *Hesperia*, Suppl. VIII (1949), σ. 182.

7. Ὁ ὅμος μὲ τὸ κάθετο σκέλος τῆς λαβῆς σχηματίζει ὀξεῖα γωνία, χαρακτηριστικὴ καὶ στὶς ροδίτικες λαβές, V. Grace, *δ. π.*, πίν. 19.

ΣΩΚΡΑΤΕΥΣ¹, από αριστερά προς τὰ δεξιά, σὲ ἓνα στίχο, παράλληλο πρὸς τὶς μακρὲς πλευρὲς τῆς σφραγίδας.

Δεξιά ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή παριστάνεται ἡ δάδα. Ὁ τύπος τῆς σφραγίδας εἶναι πολὺ γνωστός², ἀλλὰ τὸ μέγεθος τῶν γραμμάτων, τὸ ἀκριβὲς σχῆμα καὶ ἡ θέσις τῆς δάδας ποικίλλουν.

Μὲ τὸ ὄνομα Σωκράτης εἶναι γνωστός ἀγγειοπλάστης ἀπὸ τῇ Ρόδῳ ποὺ ἔζησε στὸ τέλος τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. (250 - 180 περίπου)³, ἀλλὰ καὶ ἓνας ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ θεοῦ Ἥλιου⁴, ποὺ ἔζησε στὸ τέλος τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. καὶ ἐμφανίζεται πολλὰς φορὲς στὶς σφραγίδες χωρὶς τὴν πρόθεσις ἐπὶ καὶ μὲ τὴν προσθήκη τοῦ μήνα⁵.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς περιπτώσεις ὑπάρχει καὶ ἓνας ἄλλος ἀρχαιότερος ὁμώνυμος ἀγγειοπλάστης, ποὺ χρησιμοποιοῦσε σφραγίδες μὲ τὸ ὄνομά του, ἀλλὰ χωρὶς σύμβολο καὶ μὲ τὴν προσθήκη τοῦ μήνα⁶. Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ συμβόλου καὶ ἡ ὁμοιοτήτα στὸ σχῆμα τῆς σφραγίδας καὶ στὰ γράμματα πείθουν ὅτι στὴν περίπτωσή μας πρόκειται γιὰ τὸν ἀγγειοπλάστη τοῦ τέλους τοῦ 3ου π.Χ. αἰ.⁷

A2 (Πίν. 1γ)

Ὡμος ἐνσφράγισης λαβῆς μὲ μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ χεῖλους (πλ. 0,04 μ.) (πίν. 1δ). Βρέθηκε στὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα.

Ἡ σφραγίδα ὀρθογώνια (διαστ. 0,011×0,029 μ.) μὲ ἐπιγραφή, ΕΠΙ ΘΑΡ/ΣΙΠΟΛΙΟΣ, ἀπὸ αριστερά πρὸς τὰ δεξιά, σὲ δύο στίχους, παράλλη-

1. Ἡ κατάληξις τῆς γενικῆς πτώσεως σὲ -εὺς εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς δωρικῆς διαλέκτου τῆς Ρόδου, ὅπου συναντοῦμε τὸ φαινόμενο τοῦ φωνηεντισμοῦ (εὺ ἀντὶ εο), C.D. Buck, *The Greek Dialects*, 1965, σ. 166.

2. M. A. Dumont, *Inscriptions céramiques de Grèce*, 1871, σ. 109 (ἀρ. 244 - 246), C. Schuchhardt, *δ.π.*, σ. 478 (ἀρ. 1188 - 1189), E. M. Pridik, *δ.π.*, σ. 136 (ἀρ. 66 - 67), M. P. Nilsson, *Timbres amphoriques de Lindos*, *Exploration archéologique de Rhodes*, V (1909), σ. 481 (ἀρ. 382 - 383), J. Pâris, *BCH XXXVIII* (1914), σ. 315 (ἀρ. LXXXII), V. Grace, *Hesperia III* (1934), σ. 227 (ἀρ. 48).

3. V. Grace, *BCH LXXXVI* (1952), σ. 528, 530, V. Grace καὶ M. Savvatianou - Pétropoulakou, *Les timbres amphoriques grecs*, *Exploration Archéologique de Délos*, XXVII (1970), σ. 302 (ἀρ. E₃).

4. Ἐπώνυμος ἱερέας ὀνομάζεται ὁ ἄρχων ποὺ δίνει τὸ ὄνομά του στὸ ἔτος, V. Grace, *Hesperia III* (1934), σ. 197, σημ. 3, V. Grace, *Hesperia XXII* (1953), σ. 123.

5. E. M. Pridik, *Inventory - Catalogue of the stamps on Handles and Necks of Amphorae, and on Bricks, of the Hermitage Collection*, 1917, σ. 17 (ἀρ. 357 - 8), σ. 33 (ἀρ. 823 - 827), σ. 135 (ἀρ. 73), V. Grace, *Hesperia III* (1934), σ. 219.

6. V. Grace καὶ M. Savvatianou - Pétropoulakou, *δ.π.*, σ. 302.

7. V. Grace καὶ M. Savvatianou - Pétropoulakou, *δ.π.*, πίν. 53 (ἀρ. E₃).

λους πρὸς τὶς μακρὲς πλευρὲς τῆς. Ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν παριστάνεται μετωπικὰ τὸ ἀκτινωτὸ κεφάλι τοῦ θεοῦ Ἡλίου.

Θαρσίπολις, ὄνομα ἐπωνύμου ἱερέα τοῦ θεοῦ Ἡλίου¹, ποὺ ἔζησε στὸ δευτέρο μιστὸ τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. (250 - 220 π.Χ.)².

A3 (Πίν. 2α)

Ῥωμος λαβῆς (πλ. 0,044μ.), με ὀρθογώνια ἐνεπίγραφη σφραγίδα (διαστ. 0,014×0,034 μ.). Βρέθηκε (τὸ 1976) στὸ δωμάτιο IKAM, στὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα.

Ἡ ἐπιγραφὴ ΕΠΙ ΘΕΣ/ΤΟΡΟΣ, ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ, σὲ δύο στίχους, παράλληλους πρὸς τὶς μακρὲς πλευρὲς τῆς σφραγίδας. Γράμματα με ἀκρεμόνες. Ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν παριστάνεται μετωπικὰ τὸ ἀκτινωτὸ κεφάλι τοῦ θεοῦ Ἡλίου.

Θέστωρ, ὄνομα ἐπωνύμου ἱερέα τοῦ θεοῦ Ἡλίου· ἀπαντᾷ συχνά³ σὲ σφραγίδες ἀμφορέων ποὺ χρονολογοῦνται τὸ 220 - 180 π.Χ.⁴

A4 (Πίν. 2β)

Ῥωμος λαβῆς (πλ. 0,036 μ.), με ὀρθογώνια ἐνεπίγραφη σφραγίδα (διαστ. 0,011×0,036 μ.). Βρέθηκε στὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα.

Ἡ ἐπιγραφὴ ΕΠ ΙΑΣΙΚΡΑΤΕΥ/ΣΜΙΝΘΙΟΥ⁵, ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ, σὲ δύο στίχους, παράλληλους πρὸς τὶς μακρὲς πλευρὲς τῆς σφραγίδας.

Ἰασικράτης, ὄνομα ἐπωνύμου ἱερέα τοῦ θεοῦ Ἡλίου· ἀπαντᾷ συχνὰ σὲ σφραγίδες ποὺ χρονολογοῦνται τὸ 220 - 180 π.Χ.⁶

1. F. Hiller von Gärtringen, *RE*, Supplementband V (1931), στ. 838 (ἀρ. 149), M. P. Nilsson, *δ.π.*, σ. 144, *SGDI*, τόμ. III., σ. 618.

2. V. Grace καὶ M. Savvatianou - Pétropoulakou, *δ.π.*, σ. 303.

3. M. A. Dumont, *δ.π.*, σ. 96 (ἀρ. 148 - 149), C. Schuchhardt, *δ.π.*, σ. 462 (ἀρ. 1032 - 1035), H. von Prott - W. Kolbe, *Ath. Mitt.* XXVII (1902), σ. 148 (ἀρ. 232), J. Pâris, *BCH* XXXVIII (1914), σ. 310, E. M. Pridik, *δ.π.*, σ. 10 (ἀρ. 181 - 188), σ. 27 (ἀρ. 649), σ. 133 (ἀρ. 34 - 35), V. Grace, *δ.π.*, σ. 229 (ἀρ. 53), V. Grace, *BCH* LXXVI (1952), σ. 529, V. Grace, *Hesperia* XXII (1953), σ. 123.

4. F. Hiller von Gärtringen, *δ.π.*, στ. 838 (ἀρ. 157).

5. Ἡ ἀποκοπὴ τῶν προθέσεων εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς δωρικῆς διαλέκτου τῆς Ρόδου, Γ. Π. Ἀναγνωστοπούλου, *Σύντομος ἱστορία τῶν ἐλληνικῶν διαλέκτων*, 1924, σ. 83. Γιά τὸ σχηματισμὸ τῆς γεν. σὲ *ευ* βλ. σ. 282, σημ. 1.

6. C. Schuchhardt, *δ.π.*, σ. 462 (ἀρ. 1036), J. Pâris, *δ.π.*, σ. 310, E. M. Pridik, *δ.π.*, σ. 10 (ἀρ. 197 - 199), σ. 133 (ἀρ. 38), *SGDI*, *δ.π.*, σ. 621, M. P. Nilsson, *δ.π.*, σ. 433 (ἀρ. 246), F. Hiller von Gärtringen, *δ.π.*, στ. 838 (ἀρ. 172), V. Grace, *BCH* LXXVI (1952), σ. 529, V. Grace, *Hesperia*, XXII (1953), σ. 123.

Σμίνθιος, ὄνομα ροδίτικου μήνα¹, ἀφιερωμένου στὸν Σμινθέα Διόνυσον², ποὺ προστατεύει τοὺς ἀγροὺς ἀπὸ τοὺς ἀρουραίους.

A5 (Πίν. 2γ)

Λαιμός, μὲ δύο ἐνσφράγιστες γωνιώδεις λαβές³, μέρος ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ τὴν κοιλιὰ (πίν. 2δ). Βρέθηκε (τὸ 1974) στὸ οἰκοδόμημα Ο, νότια τοῦ Βουλευτηρίου τῆς Δωδώνης⁴.

Στὸν ὅμο τῆς δεξιᾶς λαβῆς (διαστ. 0,325×0,033 μ.) ὀρθογώνια σφραγίδα (διαστ. 0,016×0,043 μ.), μὲ ἐπιγραφή ΝΙΚΑΡΧ[Ο]Υ, ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ, σὲ ἓνα στίχο, παράλληλο πρὸς τὶς μακρὲς τῆς πλευρὲς. Γράμματα σχετικὰ μεγάλα, μὲ ἀκρεμόνες.

Νίκαρχος, ὄνομα ἀγγειοπλάστη⁵, ποὺ ἔζησε στὰ τέλη τοῦ 2ου π.Χ. αἰ.⁶

A6 (Πίν. 3α)

Στὸν ὅμο τῆς ἀριστερῆς λαβῆς τοῦ ἴδιου ἀμφορέα (διαστ. 0,32×0,035 μ.) ὀρθογώνια σφραγίδα (διαστ. 0,015×0,043 μ.) μὲ ἐπιγραφή, ΕΠΙ Α[ΡΙΣΤ]ΤΟ / ΒΟΥΛΟΥ, ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ, σὲ δύο στίχους, παράλληλους πρὸς τὶς μακρὲς τῆς πλευρὲς. Γράμματα σχετικὰ μεγάλα, μὲ ἀκρεμόνες.

1. Ὁ μήνας Σμίνθιος ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ τέλος τοῦ χειμερινοῦ ἐξαμήνου καὶ μάλιστα μὲ τὸν Μάρτιο καὶ Ἀπρίλιο. Τὸ ροδίτικο χειμερινὸ ἐξάμηνο περιλαμβάνει τοὺς μῆνες : Θεσμοφόριος : Ὀκτ - Νοέμβρ., Διόσθιος : Νοέμβρ. - Δεκέμβρ., Θεωδαΐσιος : Δεκέμβρ. - Ἰαν., Πεταγέιντος : Ἰαν. - Φεβρ., Βαδρόμιος : Φεβρ. - Μάρτ., Σμίνθιος : Μάρτ. - Ἀπρ. Τὸ θερινὸ ἐξάμηνο περιλαμβάνει τοὺς μῆνες : Ἀρταμίτιος : Ἀπρ. - Μάιος, Ἀργιάνιος : Μάιος - Ἰούν., Ὑακίνθιος : Ἰούν. - Ἰούλ., Πάναμος : Ἰούλ. - Αὐγ., Καρνείος : Αὐγ. - Σεπτ., Δόλιος : Σεπτ. - Ὀκτ., (Ἐμβόλιμος) Πάναμος Β', F. Hiller von Gärtringen, *δ. π.*, στ. 743 - 744. Οἱ πιδὲ πολλὰς σφραγίδες χρονολογοῦνται στοὺς μῆνες ἀπὸ τὸν Σμίνθιον μέχρι τὸν Πάναμον, δηλ. στὴν ἀνοιξή καὶ τὸ καλοκαίρι, E. M. Pridik, *Ath. Mitt.* XXI (1896), σ. 138.

2. Ὁ μήνας Σμίνθιος δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τὸν Σμινθέα Ἀπόλλωνα. Ἀντιστοιχεῖ στὸν τηνιακὸ μήνα Ἀπατουριῶνα καὶ στὸν ἀττικὸ Μαυμακτριῶνα καὶ συνδέεται μὲ τὶς θεατρικὰς ἐκδηλώσεις στὴν Αἴνδο, F. Hiller von Gärtringen, *δ. π.* Οἱ λατρευτικὰς τελετὰς πρὸς τιμὴ τοῦ Σμινθέα Διονύσου τελοῦνταν τὴν ἀνοιξή, πρὶν ἀρχίσουν οἱ ἀρουραῖοι νὰ γίνονται ἐπικίνδυνοι γιὰ τοὺς ἀγροὺς, M. P. Nilsson, *δ. π.*, σ. 136.

3. Χαρακτηριστικὴ τῶν ροδίτικων λαβῶν ἡ δέξια γωνία. Βλ. σ. 281, σημ. 7.

4. Σ. Ἰ. Δάκαρης, *ΠΑΕ* 1974, σ. 76.

5. M. P. Nilsson, *δ. π.*, σ. 460 (ἀρ. 328), E. M. Pridik, *Inventory - Catalogue of the stamps on Handles and Necks of Amphorae, and on Bricks, of the Hermitage Collection*, 1917, σ. 31, V. Grace, *BCH* LXXVI (1952), σ. 527.

6. V. Grace, *Hesperia* III (1934), σ. 231 (ἀρ. R 64).

Ἡ συμπλήρωση, ἐπὶ Ἀ[ρισ]το /βούλου, βέβαιη, ὅπως διαπιστώνουμε ἀπὸ δημοσιευμένες ὅμοιες σφραγίδες¹.

Ἀριστόβουλος, ὄνομα ἐπωνύμου ἱερέα τοῦ θεοῦ Ἥλιου· ἀπαντᾷ σὲ σφραγίδες ποὺ χρονολογοῦνται γύρω στὸ 108 - 80 π.Χ.²

Οἱ λαβὲς τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι μικρὲς καὶ ἔχουν σχετικὰ μεγάλες ὀρθογώνιες σφραγίδες, μὲ μεγάλα γράμματα, σὲ περισσότερους ἀπὸ ἓνα στίχους³.

A7a (Πίν. 3β)

Ὡμος ἐνσφράγιστης λαβῆς μὲ μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ χεῖλους (πλ. 0,041 μ.), (πίν. 3γ) Βρέθηκε (τὸ 1976) στὴν ἡμιυπόγεια αἰθουσα Π, βορειοδυτικὰ τοῦ κυρίως ἱεροῦ, στὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα, ποὺ χρησίμευε γιὰ ἀποθήκη καὶ ἀπόθεση ἀπορριμμάτων (ἀποθέτης) ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὸ ἱερό.

Ἡ σφραγίδα κυκλική (διαμ. 0,027 μ.), μὲ ἐπιγραφή ΔΑΜΟΚΡΑΤΕΥΣ, περιμετρικά, ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ στὸ κέντρο, μέσα σὲ κύκλο, τὸ ρόδο⁴. Τὸ Α ἔχει τεθλασμένη τὴν ὀριζόντια κεραία καὶ τὸ Σ ἔχει ὀριζόντια τὰ δύο σκέλη.

Δαμοκράτης, ὄνομα ἐπωνύμου ἱερέα τοῦ θεοῦ Ἥλιου ποὺ ἀπαντᾷ συχνὰ σὲ σφραγίδες⁵ χρονολογούμενες γύρω στὸ 180 - 150 π.Χ., ἀλλὰ καὶ ὄνομα ἀγγειοπλάστη ποὺ χρονολογεῖται γύρω στὸ 200 - 180 π.Χ. Ἡ δική μας σφραγίδα φέρει τὸ ὄνομα τοῦ ἀγγειοπλάστη, ὅπως μπορούμε νὰ κρίνουμε ἀπὸ τὶς ὁμοιότητες στὸ σχῆμα καὶ στὰ γράμματα μὲ τὶς σφραγίδες ποὺ ἔχουν ἤδη δημοσιευθεῖ⁶.

A7β

Παρόμοια κυκλική σφραγίδα, μὲ ἐπιγραφή ΔΑΜΟΚΡΑΤΕΥΣ καὶ τὸ ρό-

1. F. Hiller von Gärtringen, *ἔ.π.*, στ. 836, M. P. Nilsson, *ἔ.π.*, σ. 381 (ἀρ. 94), E. M. Pridik, *ἔ.π.*, σ. 110, V. Grace, *Hesperia* XXII (1953), σ. 122.

2. V. Grace, *BCH* LXXVI (1952), σ. 528.

3. V. Grace καὶ M. Savvatianou - Pétropoulakou, *ἔ.π.*, σ. 313 (ἀρ. E₈₈).

4. M. A. Dumont, *ἔ.π.*, σ. 88 (ἀρ. 85 - 87), C. Schuchhardt, *ἔ.π.*, σ. 458 (ἀρ. 997 - 1000), E. M. Pridik, *Ath. Mitt.* XXI (1896), σ. 131 (ἀρ. 15 - 18), XXII (1897), σ. 148 (ἀρ. 3), H. von Prott-W. Kolbe, *ἔ.π.*, σ. 148, M. P. Nilsson, *ἔ.π.*, σ. 411, E. M. Pridik, *Inventory - Catalogue of the stamps on Handles and Necks of Amphorae, and on Bricks, of the Hermitage Collection*, 1917, σ. 24 (ἀρ. 558 - 574), σ. 110 (ἀρ. 209).

5. F. Hiller von Gärtringen, *ἔ.π.*, στ. 837, V. Grace, *Hesperia* XXII (1953), σ. 122.

6. F. Hiller von Gärtringen, *Ath. Mitt.* XXI (1896), σ. 57, *SGDI*, *ἔ.π.*, σ. 609 - 610, J. Pâris, *ἔ.π.*, σ. 308, V. Grace, *Hesperia* III (1934), σ. 216, 219, 238 - 239 (ἀρ. 90 - 92), E. Boehringer - Fr. Krauss, *Das Temenos für den Herrscherkult*, *Alttertümern von Pergamon*, IX (1937), σ. 147, V. Grace, *BCH* LXXVI (1952), σ. 526, V. Grace καὶ M. Savvatianou - Pétropoulakou, *ἔ.π.*, σ. 307 (ἀρ. E18).

δο στο κέντρο, βρέθηκε στο δάπεδο του κεντρικού κλίτους του ιεροῦ ΙΚΑΜ¹.

A8a (Πίν. 38)

Λαιμός, με τούς ὤμους τῶν δύο ἐνσφράγιστων λαβῶν (πλ. 0,04 μ.) καὶ μέρος ἀπὸ τὸ χεῖλος (πίν. 4α). Βρέθηκε (τὸ 1976) στὴν ἡμιυπόγεια αἴθουσα Π, βορειοδυτικὰ τοῦ κυρίως ιεροῦ, στὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα. Στὸν ὦμο τῆς δεξιᾶς λαβῆς κυκλικὴ σφραγίδα (διαμ. 0,028 μ.), με ἐπιγραφὴ ΕΠ ΙΕΡΕΩΣ [ΞΕ]ΝΟΦΑΝΕΥΣ, περιμετρικά, ἀπὸ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ (ἀρνητικὴ) καὶ τὸ ρόδο στὸ κέντρο. Ἡ συμπλήρωση, ἐπ' ἱερέως [Ξε]νοφάνεως, βέβαιη, ὅπως διαπιστώνουμε ἀπὸ δημοσιευμένες ὅμοιες σφραγίδες².

Ξενοφάνης, ὄνομα ἐπωνύμου ἱερέα τοῦ θεοῦ Ἥλιου· ἀπαντᾷ πολὺ συχνὰ σὲ λαβὲς ποὺ χρονολογοῦνται στὸ 200 - 180 π.Χ.³ Ἐδῶ ἀναφέρεται με τὸν τίτλο του, ἐπ' ἱερέως⁴.

A8β (Πίν. 4β)

Ἀπότμημα ὤμου λαβῆς (πλ. 0,038 μ.), με κυκλικὴ ἐνεπίγραφη σφραγίδα (διαμ. 0,027 μ.). Βρέθηκε (τὸ 1976) στὴν ἡμιυπόγεια αἴθουσα Π, βορειοδυτικὰ τοῦ κυρίως ιεροῦ, στὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα. Ἡ ἐπιγραφὴ ΕΠ ΙΕΡΕΩΣ ΞΕΝΟΦΑΝΕΥΣ, περιμετρικά, ἀπὸ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ (ἀρνητικὴ), με τὸ ρόδο στὸ κέντρο. Πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο ἀγγειοπλάστη τῆς σφραγίδας Α8α, ὅπως μπορούμε νὰ κρίνουμε ἀπὸ τὶς ὁμοιότητες στὸ σχῆμα τῶν σφραγίδων, τῶν ρόδων, τῶν γραμμάτων καὶ τῇ φορᾷ τῆς ἐπιγραφῆς (ἀρνητικὴ). Χρονολογεῖται γύρω στὸ 200 - 180 π.Χ.⁵

A9 (Πίν. 4γ)

Ἀπότμημα ὤμου ἐνσφράγιστης λαβῆς με μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ χείλους (πλ. 0,04 μ.). Βρέθηκε (τὸ 1964) στὴν ἡμιυπόγεια αἴθουσα Π, βορειοδυτικὰ τοῦ κυρίως ιεροῦ, στὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα.

1. Βλ. Σ. Δάκκη, *Τὸ Ἔργον* 1964, σ. 59.

2. M. A. Dumont, *δ.π.*, σ. 105, C. Schuchhardt, *δ.π.*, σ. 474, *SGDI*, *δ.π.*, σ. 574 (ἀρ. 8 - 9), 637 - 639 (ἀρ. 576 - 589), E. M. Pridik, *Ath. Mitt.* XXI (1896), σ. 133, M. P. Nilsson, *δ.π.*, σ. 464 (ἀρ. 338 - 340), J. Pâris, *δ.π.*, σ. 314, E. M. Pridik, *Inventory - Catalogue of the stamps on Handles and Necks of Amphorae, and on Bricks, of the Hermitage Collection*, 1917, σ. 14 (ἀρ. 273 - 282), 134 (ἀρ. 55 - 60).

3. F. Hiller von Gärtringen, *RE*, Supplementband V (1931), στ. 839, V. Grace, *Hesperia* III (1934), σ. 219, 229, V. Grace, *BCH* LXXVI (1952), σ. 529, V. Grace, *Hesperia* XXII (1953), σ. 119, 123.

4. Τὸ *h*, στὴν δωρικὴ διάλεκτο τῆς Πόδου, ἄλλοτε διατηρεῖται καὶ ἄλλοτε χάνεται (π.χ. *ho*, *hína*, *hóká*, *oúk ósion*, ἀλλὰ *ὅπ' ἀμῶν*, *ἐπ' ἱερέως*), A. Thumb, *Handbuch der griechischen Dialekte*, 1932, I, σ. 189.

5. Βλ. σφραγίδα ἀρ. Α8α.

Σώζεται μέρος τής κυκλικής σφραγίδας (διαμ. 0,027 μ.), με επιγραφή ΕΠΙ ΞΕΝΟΦΑ[...?...]ΝΘΙΟΥ, περιμετρικά, από αριστερά προς τὰ δεξιά και στο κέντρο, μέσα σε κύκλο, τὸ ρόδο. Ἡ συμπλήρωση, Ἐπὶ Ξενοφά[νευς Σμ]νθίου, και ἡ χρονολόγηση γύρω στο 200 - 180 π.Χ. βέβαιη¹.

A10α (Πίν. 4δ)

Στὸν ὅμο τής αριστερῆς λαβῆς τοῦ αμφορέα Α8α κυκλική σφραγίδα (διαμ. 0,03 μ.) με επιγραφή ANTIFONΟΥ [...] Μ [...] Ρ Ι Ο [...], περιμετρικά, από δεξιά προς αριστερά (ἀρνητική) και τὸ ρόδο στο κέντρο.

Ἡ συμπλήρωση, Ἀντιφόνου [Θεσ][μοφό]ριος, βέβαιη, ὅπως διαπιστώνουμε ἀπὸ δημοσιευμένες ὅμοιες σφραγίδες². Ἀντίγονος, ὄνομα ἀγγειοπλάστη³ ποὺ κατασκεύασε αμφορεῖς γύρω στο 200 - 180 π.Χ.⁴ Θεσμοφόριος, ὄνομα τοῦ πρώτου ροδιακοῦ μήνα τοῦ χειμερινοῦ ἐξαμήνου, ποὺ ἀντιστοιχεῖ με τὸν Ὀκτώβριο - Νοέμβριο⁵.

A10β (Πίν. 5α)

*Ὡμος λαβῆς (πλ. 0,038 μ.), με κυκλική ἐνεπίγραφη σφραγίδα (διαμ. 0,029 μ.). Βρέθηκε (τὸ 1976) στὴν ἡμιυπόγεια αἰθουσα Π, βορειοδυτικὰ τοῦ κυρίως ἱεροῦ, στο Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα. Ἡ ἐπιγραφή, ANTIFONΟΥ ΘΕΣΜΟΦΟΡΙΟΣ, περιμετρικά, ἀπὸ δεξιά προς τὰ αριστερά (ἀρνητική), με τὸ ρόδο στο κέντρο. Πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο ἀγγειοπλάστη τής σφραγίδας Α10α, ὅπως βεβαιωνόμαστε ἀπὸ τὶς ὁμοιότητες στο σχῆμα τῶν σφραγίδων, τῶν ρόδων, τῶν γραμμάτων και τὴ φορά τής ἐπιγραφῆς (ἀρνητική)⁶.

A11 (Πίν. 5β)

*Ὡμος λαβῆς (πλ. 0,042 μ.), με κυκλική ἐνεπίγραφη σφραγίδα (διαμ. 0,027 μ.). Βρέθηκε στο Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα. Ἡ ἐπιγραφή, ΕΠΙ ΠΑΥΣΑΝΙΑ ΘΕΣΜΟΦΟΡΙΟΣ, περιμετρικά, ἀπὸ αριστερά προς τὰ δεξιά, με τὸ ρόδο στο κέντρο, μέσα σε κύκλο.

1. Βλ. σ. 286, σημ. 3.

2. E. M. Pridik, *Ath. Mitt.* XXI (1896), σ. 142, M. P. Nilsson, *δ.π.*, σ. 370 (ἀρ. 53), J. Pâris, *δ.π.*, σ. 303, E. M. Pridik, *Inventory - Catalogue of the stamps on Handles and Necks of Amphorae, and on Bricks, of the Hermitage Collection*, 1917, σ. 22.

3. C. Schuchhardt, *δ.π.*, σ. 463 (ἀρ. 1042), E. Boehringer - Fr. Krauss, *δ.π.*, σ. 147 (ἀρ. 5), V. Grace, *BCH LXXVI* (1952), σ. 526.

4. Βλ. σφραγίδα ἀρ. Α8α, ποὺ χρονολογεῖται γύρω στο 200 - 180 π.Χ.

5. Βλ. σ. 284, σημ. 1. Ὁ Θεσμοφόριος μήνας εἶναι ἀφιερωμένος στὴ θεὰ Δήμητρα και ἀντιστοιχεῖ με τὸν ἀττικὸ μήνα Πυανεψιών, F. Hiller von Gärtringen, *δ.π.*, σ. 745, M. P. Nilsson, *δ.π.*, σ. 136.

6. Βλ. σφραγίδα ἀρ. Α10α.

Με τὸ ὄνομα *Πανσανίας* εἶναι γνωστοὶ ἕνας ἀγγειοπλάστης, ποὺ ἐργάστηκε πρὶν ἀπὸ τὸ 225 π.Χ. περίπου¹ καὶ τρεῖς ἐπώνυμοι ἱερεῖς τοῦ θεοῦ "Ἡλίου"² ποὺ ἔζησαν σὲ τρεῖς διαφορετικὲς περιόδους³.

Ὁ ἀρχαιότερος ἔζησε στὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ.⁴, ὁ ἄλλος στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 3ου αἰ.⁵ καὶ ὁ νεώτερος στὸ δεύτερο τέταρτο τοῦ 2ου αἰ.⁶ Ἴσως ὁ τελευταῖος ἦταν ἀπόγονος ἐνὸς ἀπὸ τοὺς προηγούμενους⁷. Ἡ δική μας σφραγίδα φέρει μᾶλλον τὸ ὄνομα ἐνὸς ἀπὸ τοὺς δύο νεώτερους ἐπώνυμους ἱερεῖς.

Β. Κνιδιακὲς σφραγίδες

Ἀπὸ τὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα προέρχονται δύο κνιδιακὲς λαβὲς μὲ ἔντυπο σφράγισμα.

Οἱ κνιδιακὲς λαβὲς μοιάζουν στὸ σχῆμα ἀρκετὰ μὲ τὶς ροδίτικες, ἀλλὰ οἱ ὅμοι ἀμυπτονται στρογγυλότερα, χωρὶς τὴ χαρακτηριστικὴ ὀξεία γωνία, ποὺ σχηματίζει ὁ ὅμος μὲ τὸ κάθετο σκέλος, στὶς ροδίτικες λαβὲς. Οἱ σφραγίδες εἶναι τετράπλευρες ἢ στρογγυλὲς καὶ φέρουν :

α) Τὸ ὄνομα τοῦ ἐπώνυμου ἄρχοντα, σὲ γενική, μὲ τὴν πρόθεση *ἐπί*. Μερικὲς φορὲς τὸ ὄνομα συνοδεύεται ἀπὸ τὸ ἀξίωμα, *δαμιοργοῦ ἢ φρουράρχου*, ἐπίσης σὲ γενική.

1. V. Grace, *Hesperia* III (1934), σ. 306 (ἀρ.4).

2. Θεωρεῖται ἓνα ἀπὸ τὰ συχνότερα ὀνόματα σὲ ροδίτικες σφραγίδες, M. A. Dumont, ὁ.π., σ. 106, F. Hiller von Gärtringen, *Ath. Mitt.* XXI (1896), σ. 57 - 58, C. Schuchhardt, ὁ.π., σ. 475 (ἀρ. 1163), *SGDI*, ὁ.π., σ. 575 (ἀρ. 11), E. M. Pridik, *Ath. Mitt.* XXI (1896), σ. 135 (ἀρ. 54 - 60), E. M. Pridik, *Ath. Mitt.* XXII (1897), σ. 149 (ἀρ. 8), E. M. Pridik, *Inventory - Catalogue of the stamps on Handles and Necks of Amphorae, and on Bricks, of the Hermitage Collection*, 1917, σ. 15 (ἀρ. 294 - 313), σ. 32 (ἀρ. 805 - 810), σ. 134 - 135 (ἀρ. 65 - 67), M. P. Nilsson, ὁ.π., σ. 469 (ἀρ. 351 - 352), J. Pâris, ὁ.π., σ. 311, V. Grace, *BCH* LXXVI (1952), σ. 529, M. Th. Lenger, *BCH* LXXXI (1957), σ. 162. Ὁ F. Hiller von Gärtringen, *RE*, Supplementband V (1931), στ. 839, χρονολογεῖ τὸν ἐπώνυμο ἱερέα Πανσανία γύρω στὰ 180 - 150 π.Χ. Ἡ V. Grace, *Hesperia* XXII (1953), σ. 118, σὲ σχόλιό της, θεωρεῖ λαθασμένη τὴν ἀποψή του, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν περισσότεροι ἀπὸ ἓνα ὀνόματα ἱερεῖς.

3. V. Grace καὶ M. Savvatianou - Pétropoulakou, ὁ.π., σ. 304 (ἀρ. E12).

4. V. Grace, *Hesperia* XXXII (1963), σ. 324, σημ. 12.

5. V. Grace καὶ M. Savvatianou - Pétropoulakou, ὁ.π., σ. 304.

6. V. Grace, *Hesperia* III (1934), σ. 219, 302, Chr. Le Roy, *BCH* XCIX (1975), σ. 243 (ἀρ. 12).

7. V. Grace, ὁ.π., σ. 224.

β) Τὸ ὄνομα τοῦ ἀγγειοπλάστη σὲ γενική ἢ ὀνομαστική.

γ) Τὸ ἐθνικό, πὺν μπορεῖ νὰ εἶναι σὲ γεν. πληθ. (*Κνιδίων*) ἢ συχνότερα τὸ ἐπίθετο *Κνίδιον*¹ καὶ σπανιότερα συντετμημένο (*Κνιδι*, *Κνι*, *Κνίδ*, *Κνιδία*, *Κνίδιν*) ἢ τὰ ἀρχικά του γράμματα.

δ) Μία ποικιλία συμβόλων (κηρύκειο, ἄγκυρα, ξαπλωμένο λιοντάρι, ρόπαλο, τρίαينا, διπλὸς πέλεκυς, πρύμνη πλοίου, κουπί, ἀμφορέας, κλαδί, ἀγκίστρι, πηδάλιο, ἄρπα, περιστέρι, κεφάλι ἀλόγου, οἱ πῖλοι τῶν Διοσκούρων, κάνθαρος, μέλισσα, ρόδο, βωμός, ἀστέρι, δάδα, ἥλιος, δίσκος, κ. ἄ.) καὶ κυρίως ἓνα βουκράνιο πὺν εἶναι καὶ τὸ χαρακτηριστικότερο σύμβολό τους.

Ἀπαντοῦν δύο τύποι βουκρανίων. Ὁ μικρὸς τύπος πὺν φαίνεται νὰ ἀνήκει σὲς ἀρχὲς τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. καὶ ὁ συνηθέστερος τύπος, πὺν ὀνομάζεται βουκέφαλος² καὶ πὺν πιθανῶς δὲν ἀρχίζει πρὶν ἀπὸ τὸ δεῦτερο μισό τοῦ 2ου π.Χ. αἰ.³ Ὁ μῆνας δὲν ἀναγράφεται ποτέ⁴.

B1 (Πίν. 5γ)

Ῥυμος λαβῆς (πλ. 0,039 μ.), μὲ κυκλικὴ ἐνεπίγραφη σφραγίδα (διαμ. 0,033 μ.), πολὺ φθαρμένη.

Βρέθηκε (τὸ 1976) στὴν ἡμιυπόγεια αἴθουσα Π, βορειοδυτικῶς τοῦ κυρίως ἱεροῦ, στὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα. Ἡ ἐπιγραφὴ ΔΑΜΟΚ [.....¹³] ΤΟΚΛΕΥΣ, περιμετρικά, ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ.

Στὸ κέντρο παριστάνεται μετωπικῶς ὁ βουκέφαλος, μέσα σὲ κύκλο⁵.

Ἡ συμπλήρωση, *Δαμοκ[ράτεως τοῦ Ἀρισ]τοκλεῦς*, βέβαιη, ὅπως διαπιστώνουμε ἀπὸ ἄλλες ὅμοιες δημοσιευμένες σφραγίδες⁶.

*Δαμοκράτης*⁷, ὄνομα Κνιδίου ἀγγειοπλάστη⁸, πὺν ἔζησε στὰ μέσα τοῦ

1. Βλ. σφραγίδα ἀρ. Β2. Ὁ τύπος *Κνίδιον* εἶναι αἰτ. ἐνικοῦ καὶ ὄχι γεν. πληθ. (*Κνιδίων*), γιατί, ἐάν ἦταν γενική πληθ., δὲ θὰ μπορούσε νὰ προέλθει ἡ σύντμηση τοῦ τύπου, *Κνίδιν*. Εἶναι λάθος λοιπὸν ἂν τονισθεῖ *Κνιδίων* καὶ ἀδύνατος ὁ τύπος *Κνιδῖν*. Σχετικὰ βλ. E. M. Pridik, *Ath. Mitt.* XXI (1896), σ. 138.

2. Βλ. σφραγίδες ἀρ. Β1, Β2.

3. V. Grace, ὁ.π., σ. 242.

4. E. M. Pridik, ὁ.π., σ. 138.

5. Οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς σφραγίδες πὺν ἔχουν τὸ βουκράνιο μέσα σὲ κύκλο, φαίνεται πὺς εἶναι ἀρχαιότερες ἀπὸ ἐκεῖνες πὺν δὲν ἔχουν κύκλο, Ἰ. Θρεψιάδης, *ΠΑΕ* 1950, σ. 80.

6. M. A. Dumont, σ. 281 (ἀρ. 58), V. Grace, ὁ.π., σ. 270. Ὁ Pridik, E. M. Pridik, ὁ.π., σ. 143 (ἀρ. 32), δημοσιεύει ἐπιγραφὴ, Ἐπὶ Ἀριστοκλεῦς Δαμοκράτεως, πὺν προφανῶς δὲν εἶναι σωστή.

7. Τὸ ὄνομα *Δαμοκράτης* ὁ Ἀριστοκλεῦς εἶναι πολὺ γνωστό. Ὑπάρχει σὲ 8 τουλάχιστον τύπους. Ὡστόσο, ὅλες οἱ σφραγίδες εἶναι κυκλικὲς καὶ οἱ πῖν πολλές ἀπὸ αὐτὲς φέρουν τὴν ἐσωτερικὴ κυκλικὴ γραμμὴ, V. Grace καὶ M. Savvatiannou - Pétropoulakou, ὁ.π., σ. 327 (ἀρ. E66).

8. *SGDI*, ὁ.π., σ. 243, 258.

2ου π.Χ. αϊ.¹. Ἡ ἀνέυρεση τῆς λαβῆς στὴν αἵθουσα Π, πού κάηκε ἀπὸ φωτιά τὸ 167 π.Χ.², καθορίζει τὴ δραστηριότητα τοῦ Δαμοκράτους πρὶν ἀπὸ τὸ 167 π.Χ., καὶ ὄχι ἀργότερα.

Πατέρας τοῦ Δαμοκράτη πρέπει νὰ ἦταν ὁ ρόδιος ἀγγειοπλάστης Ἀριστοκλῆς πού κατασκεύαζε ὄχι μόνο κνυδιακούς, ἀλλὰ καὶ ροδίτικους σφραγισμένους ἀμφορεῖς καὶ πατέρας τοῦ Ἀριστοκλέους ὁ ρόδιος ἀγγειοπλάστης Δαμοκράτης³, τοῦ ὁποῖου οἱ σφραγίδες μὲ τὸ ρόδο στὸ κέντρο εἶναι πολὺ γνωστές⁴.

B2 (Πίν. 58)

Ἦμος λαβῆς (πλ. 0,042 μ.), μὲ κυκλικὴ ἐντεπίγραφη σφραγίδα (διαμ. 0,039 μ.), πολὺ φθαρμένη στὴν περιφέρεια. Βρέθηκε (τὸ 1964) στὴν ἡμιμπόγεια αἵθουσα Π, βορειοδυτικὰ τοῦ κυρίως ἱεροῦ, στὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέρωντα.

Ἡ ἐπιγραφή, ΕΠΙ Α [...⁷....] ΚΟΥΡΙΑ [...⁶...] ΟΝ, περιμετρικά, ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ. Στὸ κέντρο παριστάνεται μετωπικὰ ὁ βουκέφαλος.

Ἡ συμπλήρωση, ἐπὶ Ἀ[γία Διοσ]κουρίδ[α Κνίδι]ον, δυνατὴ, ὅπως διαπιστώνουμε ἀπὸ δημοσιευμένες ὅμοιες σφραγίδες⁵.

Ἀγίας, ὄνομα ἐπωνύμου ἄρχοντα. Διοσκουρίδας, ὄνομα ἀγγειοπλάστη⁶, πολὺ συχνό⁷, πού ἐζήσε στὶς ἀρχές τοῦ 1ου π.Χ. αϊ.⁸ καὶ δούλεψε κυρίως στὴ δεκαετία⁹ πρὶν ἀπὸ τὸ 88 π.Χ.¹⁰ Ἡ αἵθουσα Π, στὴν ὁποία βρέθηκε ἡ λαβὴ, καταστράφηκε ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους τὸ 167 π.Χ.¹¹ Ὡστόσο ἡ νεώτερη χρονολόγηση τῆς λαβῆς εἶναι δυνατὴ, μιὰ πού τὸ 1964 ἡ αἵθουσα Π ἐρευνήθηκε μερικὰ ἐξ αἰτίας τῶν πεσμένων ὀγκόλιθων τῶν τοίχων¹². Ἐτσι ἡ λαβὴ εἶ-

1. Ἱ. Θρεψιάδης, δ.π., σ. 78. Ἡ V. Grace, V. Grace, δ.π., σ. 270, χρονολογεῖ τὸν Δαμοκράτη στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 3ου αἰ., ἀλλὰ ἀργότερα, V. Grace, *Hesperia*, Suppl. X (1956), σ. 162 (ἀρ. 177) καὶ V. Grace καὶ M. Savvatiannou - Pétropoulakou, δ.π., σ. 327, διορθώνει προφανῶς τὴ χρονολογία, μεταθέτοντάς την στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ., μὲ τὴ διευκρίνιση πὼς οἱ παλαιότερες σφραγίδες τοῦ ἀγγειοπλάστη Δαμοκράτη πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν πρὶν ἀπὸ τὸ 146 π.Χ.

2. Σ. Ἱ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1963, σ. 90 - 92.

3. V. Grace καὶ M. Savvatiannou - Pétropoulakou, δ. π.

4. Βλ. σφραγίδα ἀρ. Α7α καὶ Α7β.

5. M. - Th. Lenger, *BCH LXXIX* (1955), σ. 500 (ἀρ. 62).

6. Ἱ. Θρεψιάδης, δ.π., σ. 79 (ἀρ. 18).

7. M. A. Dumont, δ.π., σ. 160, 165, 184, E. M. Pridik, *Ath. Mitt.* XXII (1897), σ. 151 (ἀρ. 10), *SGDI*, δ.π., σ. 263, V. Grace, δ.π., σ. 163.

8. V. Grace, *Hesperia* III (1934), σ. 303, εἰκ. 5, 8, σ. 273 (ἀρ. K 214).

9. V. Grace, *BCH LXXVI* (1952), σ. 521.

10. Καταστροφὴ τῆς Δῆλου ἀπὸ τοῦ Μιθριδάτη, V. Grace, *Hesperia*, Suppl. X (1956), σ. 145.

11. Βλ. παραπάνω, σημ. 2.

12. Σ. Ἱ. Δάκαρης, *Τὸ Ἔργον* 1964, σ. 51.

ναι ἐπιφανειακὸ εὖρημα καὶ ἀνήκει χρονικὰ στὴν ἐποχὴ ποὺ ξανακατοικήθη-
κε ὁ ἐξωτερικὸς χώρος τοῦ ἱεροῦ¹.

Ὅλοι οἱ τύποι τῶν σφραγίδων τοῦ ἀγγειοπλάστη Διοσκουρίδα εἶναι
στρογγυλοί, μὲ σύμβολο τὸ βουκράνιο, ποὺ ἀπεικονίζεται μὲ πολλὲς λεπτο-
μέρειες, τοὺς θύσανους ἀνάμεσα στὰ κέρατα, τὰ μάτια, τὰ ρουθούνια καὶ τὰ
χείλη. Σὲ πολλὰς περιπτώσεις διακρίνεται καὶ ὁ λαιμὸς τοῦ ζώου².

Γ. Θασιακὲς σφραγίδες

Ἡ μοναδικὴ θασιακὴ λαβὴ τῆς μελέτης βρέθηκε στὴ Δωδώνη. Οἱ θασια-
κὲς λαβές, σὲ σχέση μὲ τὶς ροδίτικες καὶ τὶς κνιδιακὲς, εἶναι λιγότερο φροντισμέ-
νες, λεπτότερες καὶ πλατύτερες, συνήθως μὲ ἀνώμαλη ἐπιφάνεια καὶ κάμ-
πτονται τελείως στρογγυλὰ (πίν. 6α). Ὁ πηλὸς τοὺς εἶναι σκοτεινὸς κόκκινος,
μὲ πολλὰ τρίμματα χαλαζία (micca)³.

Στοὺς θασιακοὺς ἀμφορεῖς σφραγίζεται μόνον ἡ μία λαβὴ τοῦ ἀγγείου, μὲ
τὸ ὄνομα τοῦ ἀγγειοπλάστη καὶ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντα, ποὺ συχνὰ συνοδεύεται
ἀπὸ τὴν πρόθεση ἐπί, καὶ μὲ τὸ ἐθνικὸ ΘΑΣΙΩΝ.

Χαρακτηριστικὴ τῶν θασιακῶν σφραγίδων εἶναι ἡ μεγάλῃ ποικιλία τῶν
συμβόλων, ποὺ χαρακτηρίζουν τοὺς ἐπωνύμους ἄρχοντες.

Ὅλοι οἱ ἀγγειοπλάστες χρησιμοποιοῦν τὸ ἴδιο σύμβολο σὲ ὅλους τοὺς
τύπους σφραγίδων ἐνὸς ἐπωνύμου ἄρχοντα. Μερικὲς φορὲς ἀντικαθιστοῦν τὸ
ὄνομα τοῦ ἐπωνύμου μὲ ἓνα γενικὸ σύμβολο ποὺ συχνὰ συνοδεύεται καὶ ἀπὸ
ἓνα δευτερεῦον, συνήθως μικρότερο, διαφορετικὸ γιὰ κάθε ἀγγειοπλάστη. Ἀλ-
λοτε τὶς σφραγίδες ἐνὸς ἔτους χαρακτηρίζει μόνον ἓνα εὐδιάκριτο στοιχεῖο,
ὅπως π.χ. τὸ σχῆμα τοῦ περιθωρίου. Τότε τὸ σύμβολο, ποὺ εἶναι κανονικοῦ
μεγέθους, εἶναι ἰδιαίτερο γιὰ κάθε ἀγγειοπλάστη, ἀλλὰ ποτὲ δὲν συνεχίζεται
τὸ ἴδιο καὶ σὲ σφραγίδες ἄλλου ἐπωνύμου ἄρχοντα.

Στοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους ἡ χρῆση τῶν συμβόλων εἶναι πιὸ ἀπλή, γιὰ-
τὶ οἱ ἀγγειοπλάστες ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ χρησιμοποιοῦν τὸ ἴδιο σύμβο-
λο σὲ διάφορους τύπους σφραγίδων διάφορων ἐπωνύμων ἀρχόντων⁴.

Γ1 (Πίν. 6β)

Ἀπότμημα λαβῆς (πλ. 0,045 μ.), μὲ κυκλικὴ σφραγίδα (διαμ. 0,02 μ.)
στὸ ἐξωτερικὸ μέρος τοῦ ὤμου⁵, ποὺ φέρει παράσταση τροχοῦ μὲ τέσσερις

1. Σ. Ἰ. Δάκαρης, *Τὸ Ἔργον* 1976, σ. 83.

2. V. Grace καὶ M. Savvatiannou - Pétropoulakou, *δ.π.*, σ. 340.

3. C. Schuchhardt, *δ.π.*, σ. 423.

4. V. Grace καὶ M. Savvatiannou - Pétropoulakou, *δ.π.*, σ. 354.

5. Ἡ θέση τῆς σφραγίδας στὸ ἐξωτερικὸ μέρος τοῦ ὤμου, ἀποτελεῖ ἰδιαίτερο χαρα-
κτηριστικὸ τῶν θασιακῶν λαβῶν, V. Grace, *Hesperia* III (1934), σ. 201, πίν. II, 2, 3.

ἀκτίνες. Βρέθηκε (τὸ 1966) ἔξω ἀπὸ τὴ δωρική στοά, νότια τοῦ Βουλευτηρίου τῆς Δωδώνης. Ὁ τύπος τῆς σφραγίδας εἶναι πολὺ γνωστός¹.

Δ. Σφραγίδα ἄγνωστης προέλευσης

Δ1 (Πίν. 6γ)

Ἀπότμημα λαβῆς (πλ. 0,028 μ.), με ὀρθογώνια ἐνεπίγραφη σφραγίδα (διαστ. 0,006×0,044 μ.), ποὺ βρέθηκε στὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα.

Ἡ ἐπιγραφή, ΝΙΚΑΝΔΡΟΣ², ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ, σὲ ἓνα στίχο, παράλληλο πρὸς τὶς μακρὲς πλευρὲς τῆς σφραγίδας.

Ἡ V. Grace³, τὸ 1951, ἀπομόνωσε στὴ Δῆλο μιὰ ομάδα σφραγίδων, πού, ἐπειδὴ εἶχαν τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ με μιὰ σφραγίδα, με τὸ ὄνομα Νικάνδρος, τὴν ὀνόμασε «ὁμάδα Νικάνδρου».

Οἱ λαβὲς τῶν ἀμφορέων αὐτῆς τῆς ὁμάδας εἶναι, σὲ σχέση με τὶς ροδίτικες καὶ τὶς κνιδιακές, βραχύτερες, πιὸ χοντροκομμένες καὶ με ἄκρα ποὺ δὲν ἀπλώνονται, ἀλλὰ στενεύουν στὰ σημεῖα ἐπαφῆς με τὸ λαιμὸ καὶ τὸν ὦμο τοῦ ἀγγείου. Ὁ πηλὸς τοὺς εἶναι ἐλαφρὰ βαθυκίτρινος στὴν ἐπιφάνεια, ἀλλὰ κόκκινος στὸ ἐσωτερικὸ καὶ ἔχει τρίμματα χαλαζία.

Οἱ σφραγίδες, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνες με τὰ μονογράφηματα, εἶναι μακρὲς καὶ στενὲς καὶ μερικὲς φορὲς ἀποτυπώνονται πλάγια.

Ἡ ὁμάδα χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 275 π.Χ. μέχρι τὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. καὶ εἰδικότερα ὁ Νικάνδρος στὸ 150 π.Χ.

Τὸ κέντρο τῆς παραγωγῆς δὲν ἔχει καθορισθεῖ. Εἶναι πιθανὸ νὰ προέρχεται ἡ ὁμάδα ἀπὸ τὴ Νάξο, ποὺ ἦταν κέντρο παραγωγῆς κρασιοῦ ἢ ἀπὸ τὴν Κῶ, γιατί οἱ ὁμοιότητες τῶν ἀμφορέων τῆς «ὁμάδας τοῦ Νικάνδρου» με τοὺς ἀμφορεῖς τῆς Κῶ εἶναι ἀξιοσημείωτες.

Ὡστόσο μέχρι τὸ 1970 δὲν εἶχε βρεθεῖ σφραγίδα ἀπὸ τὴν Κῶ ποὺ νὰ εἶναι ὅμοια με κάποια ἀπὸ τὶς σφραγίδες τῆς «ὁμάδας Νικάνδρου», ὥστε νὰ εἶναι δυνατό, με βεβαιότητα, νὰ θεωρήσουμε τὴν Κῶ ὡς χῶρο παραγωγῆς τῆς ὁμάδας.

Ε. Σφραγίδες ἀγγείων τοπικῶν ἐργαστηρίων

Ε1α (Πίν. 6δ)

Ἀπότμημα λαβῆς (πλ. 0,027 μ.), με ὀρθογώνια ἐνεπίγραφη σφραγίδα (διαστ. 0,011×0,05 μ.).

1. E. M. Pridik, *Inventory - Catalogue of the stamps on Handles and Necks of Amphorae, and on Bricks, of the Hermitage Collection*, 1917, σ. 107 κ. ἐξ., Bon. A.-M. καὶ A. Bon, *Les Timbres amphoriques de Thasos, Études Thasiennes IV*, 1957, σ. 245 (ἀρ. 892), σ. 494 - 497, ὅπου δημοσιεύονται ὅμοιες σφραγίδες με ἓνα μονογράφημα σὲ κάθε τέταρτο τοῦ τροχοῦ.

2. Βλ. M. P. Nilsson, ὁ.π., σ. 460 (ἀρ. 327), ὅπου καὶ παλαιότερη βιβλιογραφία, J. Marcadé, *BCH LXXVIII* (1954), σ. 220.

3. V. Grace καὶ M. Savvatiannou - Pétropoulakou, ὁ.π., σ. 365.

Ἡ ἐπιγραφή, ΟΥΙΟΣ¹, ἀπό ἀριστερά πρὸς τὰ δεξιά, σέ ένα στίχο, παράλληλο πρὸς τίς μακρὲς πλευρὲς τῆς σφραγίδας.

Ἡ λαβὴ βρέθηκε (τὸ 1976) στὸ δωμάτιο λ2, στὴ νοτιοδυτικὴ πτέρυγα τοῦ Νεκρομαντείου. Ἡ κατασκευὴ τῆς πτέρυγας αὐτῆς ἀνάγεται στὴν τελευταία φάση τοῦ ἱεροῦ, γύρω στὸ τέλος τοῦ 3ου ἢ ἴσως στὴν ἀρχὴ τοῦ 2ου π.Χ. αἰ., ἀλλὰ ἡ λειτουργία της δὲν διήρκεσε γιατί καταστράφηκε ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους τὸ 168/167 π.Χ.² Ὁ χώρος ὅμως αὐτὸς κατοικήθηκε πάλι στὴ διάρκεια τοῦ 1ου π.Χ. αἰ., ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ κεραμίδια στέγης ρωμαϊκῶν χρόνων, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα φέρουν ἔντυπη σφραγίδα μὲ τὰ ὀνόματα COS καὶ ΟΥΙΟΣ³.

Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἴδιου ὀνόματος σέ ἀγγεῖα καὶ σέ κεραμίδια στέγης, πού εἶναι ἀπίθανο νὰ ἔχουν μεταφερθεῖ ἀπὸ μακριά, ἐνισχύει τὴν ἀποψὴ πὺς καὶ τὰ ἀγγεῖα εἶναι ἔργα τοπικοῦ ἀγγειοπλάστη καὶ ὅχι ἐπείσακτα. Ὁ ἀγγειοπλάστης αὐτὸς πρέπει νὰ ἔζησε τὴν ἐποχὴ πού ξανακατοικήθηκε ὁ ἐξωτερικὸς χώρος τοῦ ἱεροῦ.

E1β

Λαβὴ (πλ. 0,03 μ.), μὲ ὀρθογώνια ἐνεπίγραφη σφραγίδα (διαστ. 0,011 × 0,05 μ.), μὲ ἐπιγραφή ΟΥΙΟΣ, ὅμοια μὲ τὴν E1α.

E2α, β, γ, δ, ε (Πίν. 7α)

Πέντε ἀποτμήματα λαβῶν, ἀπὸ τὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα, μὲ τὴν ἴδια πάντοτε μικρὴ κυκλικὴ σφραγίδα (διαμ. 0,015 μ.), κοντὰ στὸ σημεῖο ἐπαφῆς μὲ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου, πού φέρει τὸ ἴδιο μονογράφημα ~~Μ~~ (=MK;)

Ὁ τύπος τῆς σφραγίδας καὶ τοῦ μονογραφήματος ἄγνωστος στὴ βιβλιογραφία. Προῖκεται μᾶλλον γιὰ τοπικὸ ἐργαστήριο καὶ ἀγγειοπλάστη, μὲ δραστηριότητα στὴ ΒΔ Ἑλλάδα, τὴν ἐποχὴ πού ξανακατοικήθηκε ἡ δυτικὴ πτέρυγα τοῦ ἱεροῦ⁴.

E3 (Πίν. 7β)

Ἀπότμημα λαβῆς μὲ μικρὴ κυκλικὴ σφραγίδα (διαμ. 0,015 μ.), μὲ τὸ μονογράφημα Σ ἢ Μ κοντὰ στὸ σημεῖο ἐπαφῆς μὲ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου.

Βρέθηκε στὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντα καὶ πιθανὸν πρόκειται γιὰ τοπικὸ ἀγγειοπλάστη.

Z. Ρωμαϊκὴ σφραγίδα

Z1 (Πίν. 7γ)

Ἀκέρια λαβή, κυκλικῆς τομῆς, μὲ ἐνεπίγραφη ὀρθογώνια σφραγίδα.

1. Kenyon, *Greek Papyri in the British Museum*, 1898, II, σ. 157 (ἀρ. 189, 64), Fr. Preisigke, *Namenbuch* 1967, στ. 248.

2. Σ. Ἰ. Δάκαρης, *ΠΑΕ* 1963, σ. 90 - 92.

3. Σ. Ἰ. Δάκαρης, *Τὸ Ἔργον* 1976, σ. 83.

4. Βλ. παραπάνω, σημ. 2, 3.

Ἡ ἐπιγραφή, LATINI, ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ, σὲ ἓνα στίχο παραλλάγῳ πρὸς τὶς μακρὲς πλευρὲς τῆς σφραγίδας¹.

Ἀβέβαιο ἐὰν εἶναι *Latini* ἢ *L. Atini*².

Βρέθηκε (τὸ 1958) στὴ δυτικὴ πτέρυγα τοῦ Νεκρομαντείου καὶ συνεπῶς ἀνήκει χρονικὰ στὴν ἐποχὴ πού ξανακατοικήθηκε ὁ ἐξωτερικὸς χώρος τοῦ ἱεροῦ³.

Συμπεράσματα

Δὲν στερεῖται ἐνδιαφέροντος ἡ μελέτη τῶν σφραγίδων στοὺς ἀμφορεῖς, γιατί ἀποτελοῦν μαρτυρία γιὰ τὶς οἰκονομικὲς, πολιτικὲς καὶ ἐμπορικὲς σχέσεις τῶν Ἡπειρωτικῶν ἀκτῶν μὲ τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου, στὸν 3ο, 2ο καὶ 1ο π.Χ. αἰ., ὅπου τοποθετοῦνται χρονολογικὰ οἱ σφραγίδες.

Ἀπὸ τὶς 24 λαβὲς πού βρέθηκαν στὸ Νεκρομαντεῖο, 2 προέρχονται ἀπὸ τὴν Κνίδο, 1 εἶναι ρωμαϊκὴ, 8 εἶναι τοπικὲς, 1 ἄγνωστης προέλευσης καὶ 12 προέρχονται ἀπὸ τὴ Ρόδο (σφραγ. ἀρ. Α1 - Α4, Α7α - Α11).

Οἱ ροδίτικες σφραγίδες, ὅπως φαίνεται καὶ στὸν πίνακα ὀνομάτων πού ἀκολουθεῖ, ἀνάγονται ὅλες στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. καὶ στίς ἀρχὲς τοῦ 2ου π.Χ. αἰ., καὶ πάντως πρὶν ἀπὸ τὸ 168 - 7 π.Χ., χρόνον ὀριστικῆς καταστροφῆς τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους.

Ὅσο καὶ ἂν ὁ ἀριθμὸς εἶναι μικρὸς, προκύπτει ὅτι τὸ ἐμπόριο τῆς Ρόδου ἦταν τὸ ἐπικρατέστερο στίς Ἡπειρωτικὲς ἀκτές, πού, στὸ μεταίχμιον τοῦ 3ου πρὸς τὸν 2ο π.Χ. αἰ., βρισκόταν στὸ μέσον ἐνὸς μεγάλου ἐμπορικοῦ ρεύματος πού ἀνθοῦσε στὴ Μεσόγειο, ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ Αἰγαῖο πρὸς τὴν Ἰταλία, διὰ μέσου τῆς Ἀδριατικῆς θάλασσης.

Ἡ περίοδος 232 - 167 π.Χ. ἦταν περίοδος μεγάλης οἰκονομικῆς εὐμάρειας γιὰ τὴν Ἡπειρο⁴. Ταυτόχρονα, στίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 3ου αἰ., ἡ Ρόδος ἦταν ἡ ἀναγνωρισμένη οἰκονομικὴ καὶ ναυτικὴ δύναμις στὴ θάλασσα τοῦ Αἰγαίου, ὁ ὑπερασπιστὴς τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἐλευθερίας

1. M. H. Callender, *Roman Amphorae*, 1965, σ. 149 (ἀρ. 810).

2. *CIL* XV, 3478.

3. Βλ. σ. 293, σημ. 2, 3.

4. Σ. Δάκαρης, *Θεσπρωτία*, 1972, σ. 167 κ.ἐξ., N. G. L. Hammond, *Epirus*, 1967, σ. 638 κ.ἐξ.

τοῦ ἐμπορίου στὸ Αἰγαῖο, ὁ οὐσιαστικὸς διώκτης τῶν πειρατῶν καὶ γενικὰ ἡ πρὶς πλούσια πόλη, μὲ τὴ μεγαλύτερη ἐπιρροή στὸν ἑλληνιστικὸ κόσμον¹. Γύρω στὸ 220 π.Χ. ἦταν τὸ πρὶς μεγάλο κέντρο οἰκονομικῶν καὶ ἐμπορικῶν συναλλαγῶν στὸν ἑλληνικὸ κόσμον, μὲ κύριον προϊόν τὸ κρασί, ποὺ ἐξήγαγε σὲ μεγάλες ποσότητες. Οἱ ἐμπορικὲς τῆς δραστηριότητες ἦταν πολὺ πλατιεῖς. Τὰ πλοῖα τῆς σύχναζαν σὲ ὅλα τὰ μέρη τῆς Μεσογείου, ἐνῶ ἀμφορεῖς μὲ ροδίτικες σφραγίδες βρέθηκαν σὲ κάθε σπουδαῖο κέντρο τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου. Ἔτσι βρέθηκαν καὶ στὸ Νεκρομαντεῖο ὡς ἀφιερῶματα προσκυνητῶν φερμένα κατευθεῖαν ἀπὸ τὴ Ρόδο ἢ ἀπὸ τὴ νότια Ἑλλάδα, ποὺ εἶχε ἐμπορικὲς σχέσεις μαζί της². Ἀπὸ τὴν ἀκτὴ τῆς Ἡπείρου οἱ προσκυνητὲς ἔφταναν στὸ Νεκρομαντεῖο πολὺ εὐκόλα, χρησιμοποιώντας τὸν ποταμὸ Ἀχέροντα, ποὺ ἦταν πλωτὸς ἀπὸ τὸν κόλπον τῆς Ἀμμουδιάς μέχρι τὸ Καστρί, τὴν ἄλλοτε ἀποικία τῶν Ἡλείων, Πανδοσία, δηλ. σὲ βάθος 8 χιλιομέτρων³.

Ὡστόσο τὸ ἐμπόριον τῆς Ρόδου δὲν σταμάτησε ἀπότομα μετὰ τὸ 167 π.Χ. καὶ ἄντεξε τουλάχιστον μέχρι τὸ τέλος τοῦ 1ου π.Χ. αἰ.⁴ Οἱ ἐμπορικὲς τῆς σχέσεις συνέχισαν νὰ ᾖναι τόσο πλατιεῖς ὅσο πρὶν, ἂν καὶ ἡ ποσότητα τῶν ἐμπορευμάτων ἔχει πλέον περιοριστεῖ.

Στὸ ἴδιον χρονικὸ διάστημα ἡ Δωδώνη ξαναζεῖ, ἂν καὶ σὲ μεγάλη παρακμῇ⁵.

Μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ πυρπόληση, ἔχουν γίνεи πρόχειρες ἐπισκευὲς σὲ μερικὰ τουλάχιστον οἰκοδομήματα καὶ ἡ λειτουργία τοῦ ἱεροῦ συνεχίζεται μέχρι τὴ δευτέρη καταστροφή, τὸ 86 π.Χ., πιθανὸν ἀπὸ τοὺς Θράκες τοῦ Μιθριδάτη⁶.

Στὴν ἐποχὴ αὕτῃ (τέλη 2ου π.Χ. αἰ. - ἀρχὲς 1ου π.Χ. αἰ.) ἀνήκει καὶ ὁ ροδίτικος ἀμφορέας τῆς μελέτης μας (σφραγίδες ἀρ. Α5 - Α6), ποὺ ἔφτασε στὸ ἱερὸ ἀπὸ τὶς ἀκτὲς τῆς Ἡπείρου μὲ τοὺς προσκυνητὲς, ποὺ χρησιμο-

1. M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, 1964, II, σ. 676.

2. Στοὺς πρόποδες τοῦ Νεκρομαντείου ἔχει βρεθεῖ ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ ὅστρακα καὶ εἰδῶλια νότιας προέλευσης, ποὺ μαρτυρεῖ γιὰ τὴ στενὴ ἐπικοινωνία τοῦ ἱεροῦ μὲ τὸν ὑπόλοιπον ἑλληνικὸν κόσμον, πράγμα ποὺ συμφωνεῖ μὲ τὶς εἰδήσεις τῆς Ὀδύσσειας, τοῦ Πινδάρου καὶ τοῦ Ἡροδότου. Βλ. Σ. Ἰ. Δάκαρη, *Τὸ Ἔργον* 1958, σ. 97.

3. Γιὰ τὰ πλωτὰ στὸν κάτω τοῦ ποτάμου τῆς Ἡπείρου βλ. Σ. Δάκαρη, *AE* 1956, σ. 121 - 122, 151 - 152, E. Lepore, *Ricerche sull' antico Epiro*, 1962, σ. 13 - 14 καὶ 80, Σ. Δάκαρη, *Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν*, 1964, σ. 5 - 6, N.G.L. Hammond, *δ.π.*, σ. 57, 60, 61, 62, 68, 69, 427, 458, 475, 625, Ἰ. Βοκοτοπούλου, *AE* 1969, σ. 203 - 4, S. Dakaris, *Cassopaia and the Elean Colonies*, 1971, σ. 9 - 10, 57, 60, τοῦ Ἰωάννου, *Θεσπρωτία*, 1972, σ. 70.

4. Βλ. M. Rostovtzeff, *δ.π.*, σ. 776.

5. Στράβων, VII, 7, 3 (322).

6. Σ. Ἰ. Δάκαρης, *Δωδώνη*, Ὀδηγὸς ἀρχαιολογικοῦ χώρου Δωδώνης, 1971, σ. 14 - 15.

ποιοῦσαν τις φυσικὲς διαβάσεις ποὺ σχηματίζουν ὁ Λοῦρος, ὁ Ἀχέροντας καὶ ὁ Καλαμάς¹.

Ἐκτὸς ἀπὸ τις ἐμπορικὲς σχέσεις τῆς Ἡπείρου μὲ τὴ Ρόδο, οἱ σφραγίδες ἀρ. Β1, Β2, μαρτυροῦν σχέσεις τοῦ Νεκρομαντείου καὶ μὲ τὴν Κνίδο, τὸ δεύτερο μετὰ τὴ Ρόδο κέντρο ἐξαγωγῆς κρασιοῦ. Ἡ πρώτη (σφραγ. ἀρ. Β1) χρονολογεῖται, μὲ βάση τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τοῦ χώρου ποὺ ἔχει βρεθεῖ (αἶθουσα Π), πρὶν ἀπὸ τὴν ὀριστικὴ καταστροφή τοῦ ἱεροῦ (167 π.Χ.). Ἡ δεύτερη (σφραγ. ἀρ. Β2) εἶναι ἐπιφανειακὸ εὑρημα καὶ ἀνήκει χρονολογικὰ στὴν τρίτη κατηγορία σφραγίδων τῆς μελέτης (σφραγ. ἀρ. Β2, Δ1, Ε1α-Ε3, Ζ1), ποὺ εἶναι νεώτερες ἀπὸ τις προηγούμενες. Οἱ περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς βρέθηκαν στὴ δυτικὴ πτέρυγα τοῦ Νεκρομαντείου καὶ ἐνισχύουν τὴν ἄποψη πῶς ὁ ὠρεὸς αὐτὸς κατοικήθηκε καὶ πάλι στὸν 1ο π.Χ. αἰ., μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ καταστροφὴ², μὲ τὴν ἐγκατάσταση Ρωμαίων ἐποίκων στὴν πεδιάδα τοῦ Ἀχέροντα καὶ τὴν ἱδρυση τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας Φωτικῆς, βόρεια τῆς Παραμυθιάς³.

Ἀνακεφαλαιώνοντας διαπιστώνουμε ὅτι οἱ σχέσεις τοῦ Νεκρομαντείου καὶ τῆς Δωδώνης μὲ τὰ κέντρα ἐξαγωγῆς κρασιοῦ τοῦ Αἰγαίου τοποθετοῦνται χρονικά :

α) Οἱ σχέσεις τοῦ Νεκρομαντείου μὲ τὴ Ρόδο : στὸ τέλος τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. - ἀρχὲς 2ου π.Χ. αἰ. καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ καταστροφή (168/167 π.Χ.).

β) Οἱ σχέσεις τῆς Δωδώνης μὲ τὴ Ρόδο : στὸ τέλος τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. - ἀρχὲς 1ου π.Χ. αἰ., δηλ. στὸ χρονικὸ διάστημα μιᾶς τῶν ἐπισκευῶν τοῦ ἱεροῦ ἀνάμεσα στὶς δύο μεγάλες καταστροφὲς ποὺ ὑπέστη ἡ Δωδώνη ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους (168/7 π.Χ.) καὶ πιθανὸν τοὺς Θράκες (86 π.Χ.).

γ) Οἱ σχέσεις τοῦ Νεκρομαντείου μὲ τὴν Κνίδο : πρὶν ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ καταστροφή ἀλλὰ καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτή.

δ) Οἱ σχέσεις τοῦ Νεκρομαντείου μὲ τὸ ρωμαϊκὸ κόσμον καὶ τὰ τοπικὰ ἐργαστήρια : μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ καταστροφή καὶ κυρίως στὴν περίοδο ποὺ ἡ δυτικὴ πτέρυγα τοῦ ἱεροῦ κατοικήθηκε πάλι (1ος π.Χ. αἰ.).

Τὸ γεγονὸς πῶς οἱ ἀμφορεῖς ποὺ μετέφεραν κρασί στὸ Νεκρομαντεῖο εἶναι περισσότεροι ἀπ' ὅτι στὴ Δωδώνη, μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπικαιρότητα τῆς θέσης τοῦ Νεκρομαντείου⁴ στὸ δρόμον πρὸς τὴ Δύση καὶ ἀπὸ τὸ

1. Βλ. σ. 295, σημ. 3.

2. Βλ. Σ. Ἰ. Δάκαρη, ΠΑΕ 1963, σ. 90 - 92, Τὸ Ἔργον 1976, σ. 83.

3. Σ. Ἰ. Δάκαρη, Ἀρχαιότητες Ἡπείρου, Τὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ Ἀχέροντος. Ἐφύρα - Πανδοσία - Κασσώπη, σ. 21, τοῦ ἴδιου, Θεσπρωτία, 1972, σ. 196.

4. Οἱ ἐκβολὲς τοῦ Ἀχέροντα ἦταν στὸ σπουδαῖο λιμάνι τῶν Χειμερίων, στὸν κόλπον τῆς Ἐλέας ἢ Γλυκὴ λιμένα, Θουκ. 1.46.4, Ψευδο - Σκύλαξ 30, Στράβων 7.7.5, Πανσενίας 8.72, Πτολεμαῖος 1.34.4.

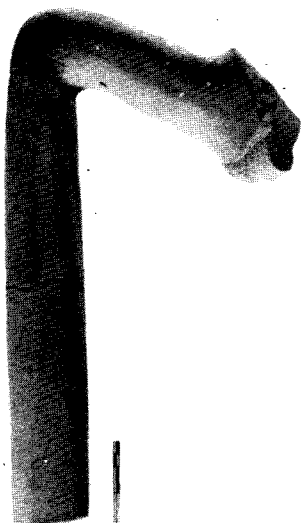
γεγονὸς ὅτι μιὰ ἀπὸ τῆς κυριότερης προσφορῆς γιὰ νὰ ἐξευμενιστοῦν οἱ ψυχὲς τῶν νεκρῶν καὶ νὰ ἔρθουν σὲ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς θνητούς, ἦταν τὸ κρασί¹.

1. Ὀδύσσεια 516 ἐξ., λ 24 ἐξ., Σ. Ἰ. Δάκκαρης, ΠΑΕ 1960, σ. 122, ΠΑΕ 1961, σ. 118.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Ο Ν Ο Μ Α Τ Ω Ν

Ροδίτικες σφραγίδες

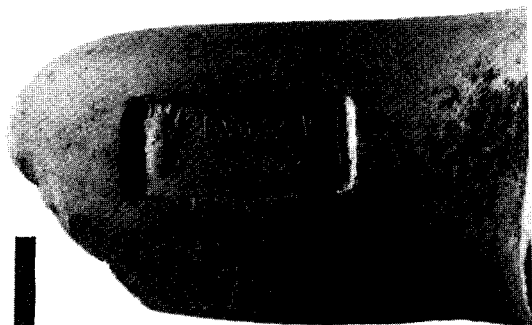
Ἄρ. Σφραγ.	Ἀγγελιοπλάστες	Ἐπώνυμοι Ἱερεῖς	Μῆνες	Χῶρος Εὐρέσεως	Χρονολόγηση
A ₁	Σωκράτης			Νεκρομαντεῖο Ἀχέροντα	250-180 π.Χ.
A ₂		Θαρσίπολις		» »	250-220 π.Χ.
A ₃		Θέστωρ		» δωμάτιο ΙΚΛΜ	220-180 π.Χ.
A ₄		Ἰασικράτης	Σμίνθιος	Νεκρομαντεῖο Ἀχέροντα	220-180 π.Χ.
A ₅	Νίκαρχος			Δωδώνη, Οἰκοδόμημα Ο, νότια Βουλευτηρίου	Τέλος 2ου π.Χ. αἰ.
A ₆		Ἀριστόβουλος		» » » » »	Τέλος 2ου π.Χ. αἰ.
A _{7α}	Δαμοκράτης			Νεκρομαντεῖο, αἵθουσα Π	200-180 π.Χ.
A _{7β}	Δαμοκράτης			Νεκρομαντεῖο, δωμάτιο ΙΚΛΜ	200-180 π.Χ.
A _{8α}		Ξενοφάνης		Νεκρομαντεῖο, αἵθουσα Π	200-180 π.Χ.
A _{8β}		Ξενοφάνης		» » »	200-180 π.Χ.
A ₉		Ξενοφάνης	Σμίνθιος	» » »	200-180 π.Χ.
A _{10α}	Ἀντίγονος		Θεσμοφόριος	» » »	200-180 π.Χ.
A _{10β}	Ἀντίγονος		Θεσμοφόριος	» » »	200-180 π.Χ.
A ₁₁		Παυσανίας	Θεσμοφόριος	Νεκρομαντεῖο	Τρίτο τέταρτο 3ου αἰ. ἢ δεύτερο τέταρτο 2ου αἰ.
Κνιδιακὲς σφραγίδες					
B ₁	Δαμοκράτης Ἀριστοκλῆς			Νεκρομαντεῖο, αἵθουσα Π » » »	Β' τέταρτο 2ου αἰ.
B ₂	Διοσκουρίδας	Ἀγίας		» » »	Ἀρχὲς 1ου π.Χ. αἰ.

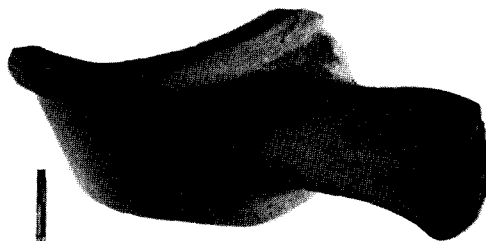
α

β

γ

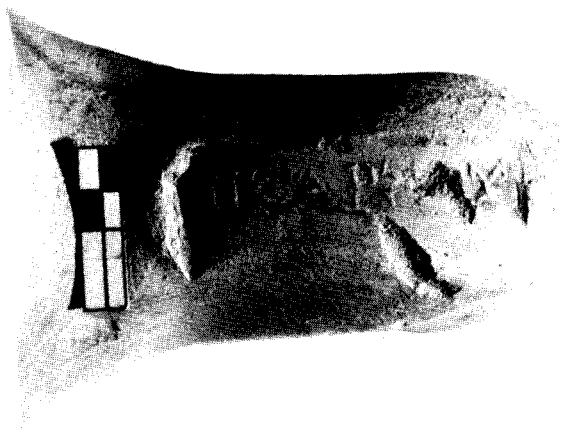
δ

α

β

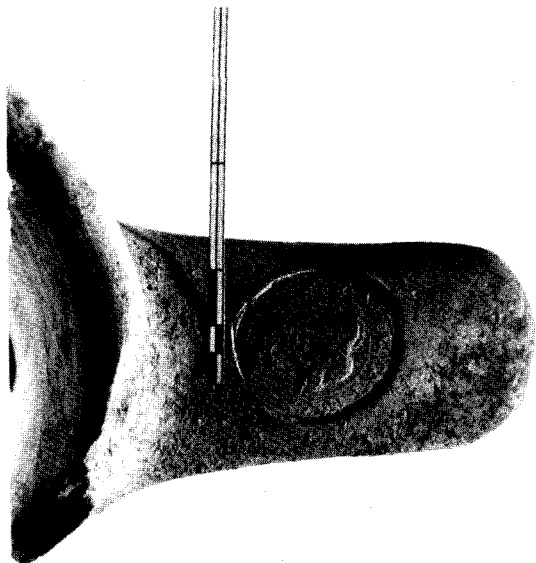
γ

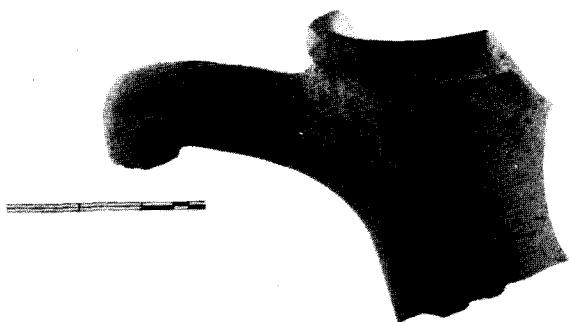
δ

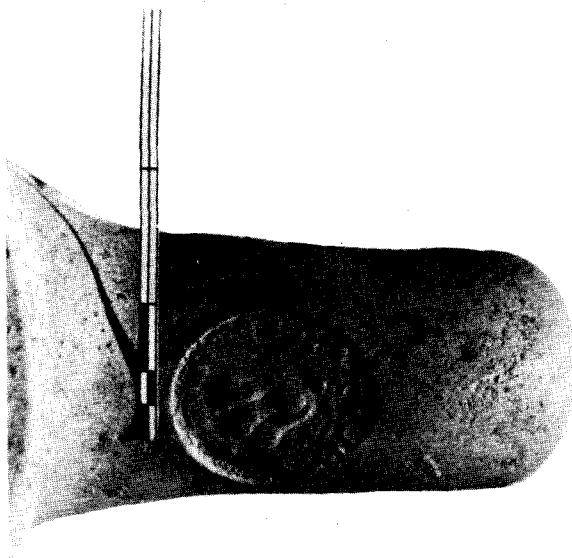
α

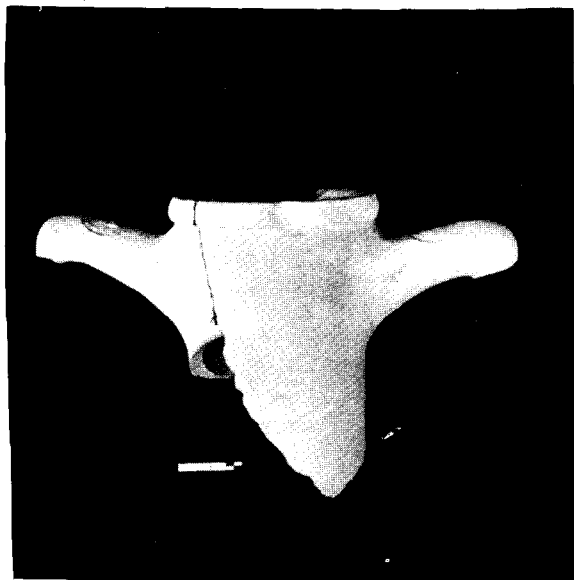
β

γ

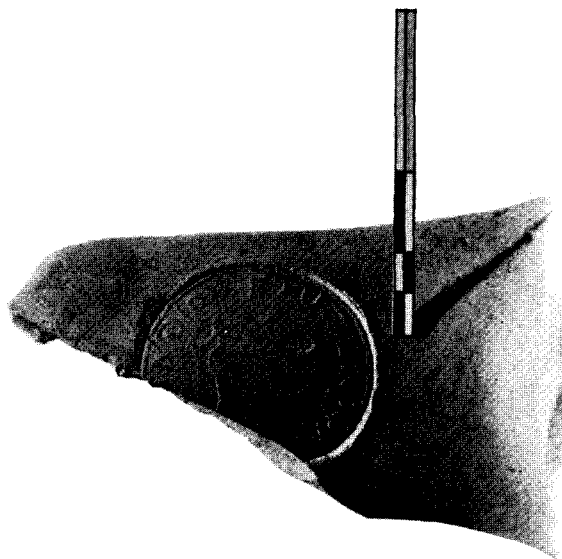
δ

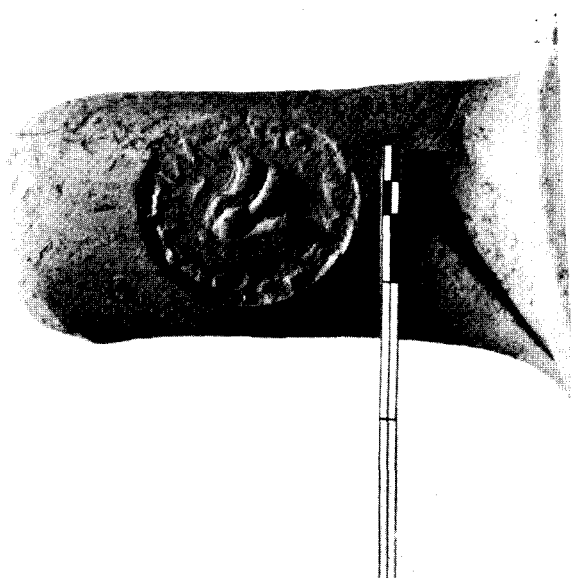
α

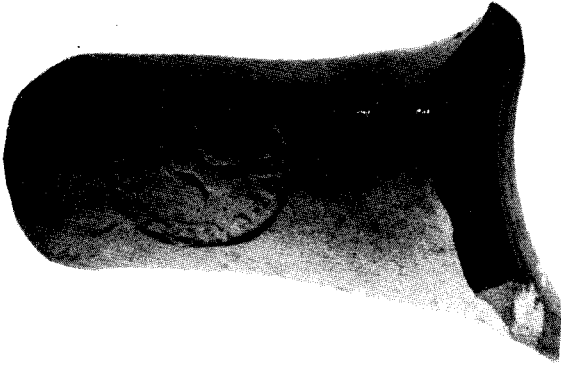
β

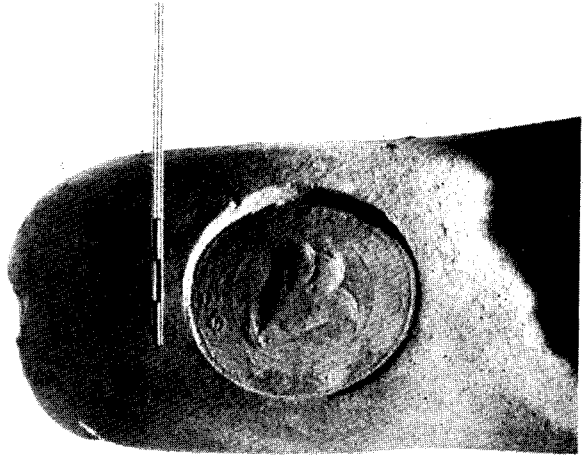
γ

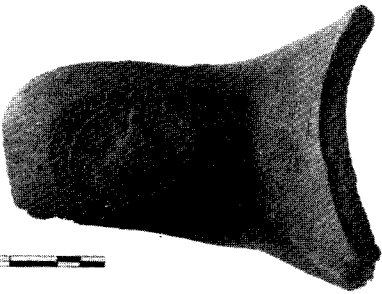
δ

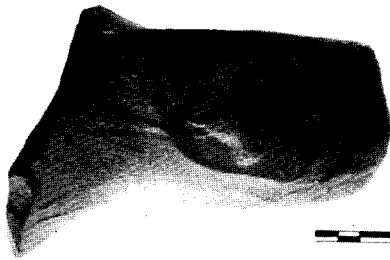
α

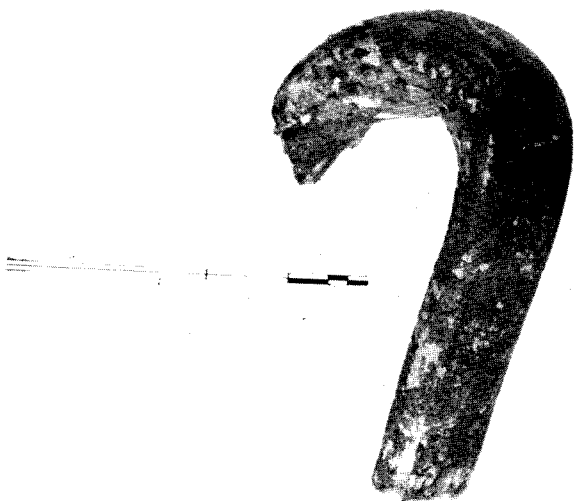
β

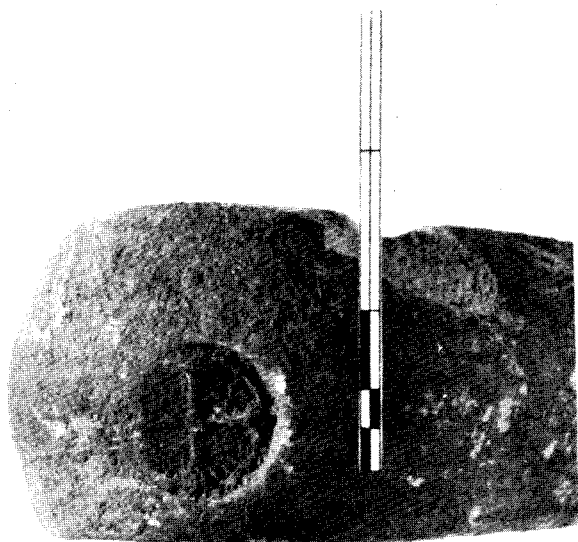
γ

δ

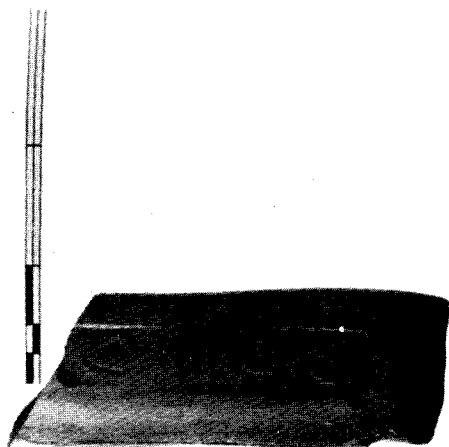
α

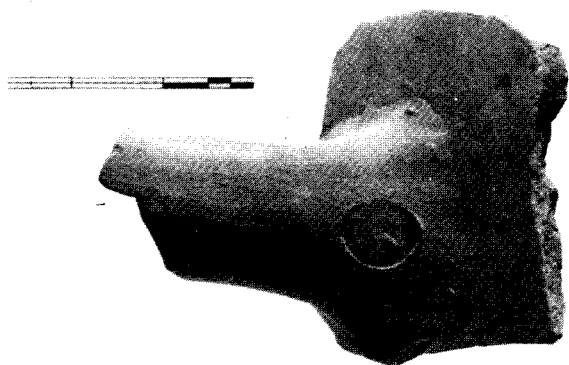
β

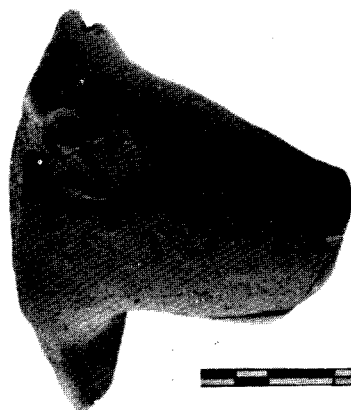
γ

δ

α

β

γ